

УДК 159.923

©Гріньова О.М., 2015 р.

Київський університет імені Бориса Грінченка, м. Київ

ОСОБИСТІСНЕ САМОПРОЕКТУВАННЯ: СУЧАСНИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС

На сучасному етапі розбудови Української держави складна соціально-політична ситуація й економічна криза глибоко переживається громадянами країни. Вплив негативних соціальних чинників проявляється на рівні особовому і призводить до становлення тривожності, страхів, обмеженню життєвої перспективи, невпевненості в завтрашньому дні у значній кількості сучасних українців. Проте водно час активізація тенденцій євроінтеграції суспільства, підвищення значущості національних етнокультурних цінностей відкриває нові можливості особистості для переосмислення індивідуальної траєкторії життєвого шляху в контексті прогресивного розвитку власної нації. Усе це обумовлює високу актуальність і соціальну значущість вивчення проблеми побудови особистістю життєвих цілей і планів, а також раціональних способів їх реалізації, тобто проектування власної індивідуальності у вимірах життєвого часу і простору - самопроектирования особистості у сучасному суспільстві.

Метою цієї статті є вивчення сучасного стану розробки проблеми особистісного проектування життєвого шляху в сучасному суспільстві у психолого- педагогічній літературі.

Різні аспекти особистісного зростання і розгортання життєвого шляху особистості як проекту, який самореалізується, досліджувалися в різних напрямках психологічної науки. Найбільше уваги проблемі самопроектирования особистості приділяється у роботах представників екзистенціального, особистісно-діяльнісного й особистісного підходів. Так, уперше ідея людини і її життєвого шляху як проекту представлена в роботах одного із засновників екзистенціальної психології - Ж.-П. Сартра. Згідно з вченим, рушійною силою особистісного розвитку і життєвого шляху людини є виключно

самодетермінація, оскільки особистість і її життя спрямовані в майбутнє. Людина сама контролює вектор власної життєвої спрямованості шляхом його усвідомлення і суб'єктивного переживання. Одиницею життєвого самопроекування особистості, за Ж.-П. Сартром, є життєвий вибір. Феномен життєвого вибору включає не лише формування установки як готовності особистості до конкретних дій, спрямованих на реалізацію цього вибору, але і вибір і затвердження власних цінностей. Тому кожен продуктивний життєвий вибір підвищує переживання самоцінності людини як носія гуманістичних цінностей людства в цілому [10].

Подальший розвиток проблеми самопроекування особистості у контексті соціальної взаємодії представлений в роботах Л.Бінсвангера. Учений підкреслив, що буття людини це завжди “спів-буття” в єдності зі значущими іншими. Тому проектування особистістю свого життєвого шляху і реалізація цього проекту в результаті самотрансценденції впливає на особливості особистісного зростання і життєвої історії інших людей [2].

Г.Марсель також підкреслив, що процес реалізації людиною стратегічного задуму власного життя водночас передбачає і творчу продуктивну самотрансценденцію особистості в життя інших людей [5].

Р.Мей розглядав життя людини як модель потенційних можливостей. Успішність реалізації людиною цієї моделі значною мірою обумовлюється її здатністю до самоаналізу, саморозуміння, відкриття власного самоздійснення і побудови унікальної життєвої траєкторії на основі індивідуальних життєвих цінностей і сенсів, а не соціальних стереотипів [6]. Р.Мей і В.Франкл підкреслили полівершинність сенсу життя людини в різних модусах її життєдіяльності (особистісному, професійному, соціальному, сімейному та ін.) [6]; [13]. У основі смисложиттєвих орієнтацій людини, згідно з В.Франклом, лежать ціннісні орієнтації. Актуалізація у ситуації життєвого вибору одночасно декількох суперечливих ціннісних орієнтацій призводить до конфлікту життєвих сенсів і їх корекції. Таким чином, сенс життя, згідно з В.Франклом, є динамічним особистісним утворенням, яке завжди є вимогою моменту [13].

Автор також підкреслив високу значущість внутрішньої напруги людини як важливої умови успішності її смисложиттєвого пошуку і самореалізації. Згідно з автором, в сучасному суспільстві людина не вимушена додавати значних зусиль для задоволення своїх потреб. Як наслідок - її інтерес до життя формується недостатньо, а процес особистісного самопроекування й реалізації цього проекту - ускладнюється.

Проблемі узгодження особистісних і соціальних ціннісних орієнтацій у процесі становлення сенсу життя у ситуаціях життєвого вибору приділяється значна увага в роботах представників особистісно-діяльнісного й особистісного підходів. Так, у роботах С.Л.Рубінштейна [9], В.І.Слободчикова і Є.І.Ісаєва [11] і інших вітчизняних психологів підкреслюється думка про те, що “Людина за своєю природою є буття для інших” [11, с. 171]. Проте К.О.Абульханова-Славська підкреслює, що в радянській психології недостатня увага приділялася особистісним аспектам проектування людиною власного життєвого шляху. Згідно з дослідницею, змістовним аспектом життєвих цілей особистості, що самоактуалізується, є просоціальна гуманістична життєва спрямованість, “життя для інших”. При цьому конкретні способи досягнення ключових життєвих цілей і реалізації життєвих сенсів (вибір конкретної спеціальності, професії, соціального оточення, особливості міжособистісних, у тому числі сімейних, стосунків) є продуктами “життя для себе”, реалізації індивідуальних схильностей, бажань і інтересів. Успішність узгодження особою “життя для інших” і “життя для себе”, згідно з автором, є важливою умовою продуктивності реалізації власного життєвого проекту [1].

Подальші дослідження особистісного самопроекування у роботах сучасних українських і російських учених пов'язані з феноменом життєвого світу - ідеальної моделі життєвого шляху особистості, яка втілюється в дійсність в процесі самореалізації особистості.

У основу досліджень життєвого світу авторів покладено наявні у зарубіжній і радянській психології розробки часового (життєвий час) й ціннісно-сміслового (життєвий простір) аспектів життєвого шляху особистості.

Становлення життєвого простору індивідуума зумовлює його здатність здійснювати життєві вибори або приймати життєві рішення.

А.В.Петровський відзначив наявність у житті людини внутрішньоіндивідуального, інтеріндивідуального і метаіндивідуального життєвих просторів. На думку вченого, найбільш широким є метаіндивідуальний простір, який виходить за просторово-часові межі життя людини і являє собою систему трансценденційних впливів суб'єкта на особистісно-духовне зростання інших людей [7]. Подальший розвиток досліджень метаіндивідуального простору А.В.Петровського у часовому аспекті представлено у роботах Т.М.Титаренко і С.Д.Максименка. Дослідники підкреслили, що життя людини триває, доки живі її нащадки, тривають її справи, а спогади про особистість та її життєвий шлях впливають на життя інших людей [4]; [7].

К.О.Абульханова-Славська у життєвому просторі особистості виділила дві складові: внутрішньоособистісну й просоціальну. Успішність дотримання індивідуумом оптимального балансу між структурними компонентами життєвого простору на основі власних ціннісно-сміслових орієнтацій зумовлює становлення у нього своєчасності - уявлень про оптимальний час здійснення різних видів діяльності. Оцінка своєчасності є основою прийняття рішень про реалізацію чи відмову від різних життєвих завдань [1].

Основою типології життєвих світів Ф.Є.Василюка є феномен потреби. Кількість потреб особистості, особливості їх співвідношення і можливості задоволення обумовлюють простоту або складність внутрішнього і легкість або важкість зовнішнього життєвого світу людини. У процесі особистісного зростання, розвитку різних життєвих ліній відбувається збільшення кількості і ускладнення змісту потреб індивідуума. А це, у свою чергу, призводить до пролонгованості і ускладнення процесу реалізації цих потреб. Таким чином, найвищим рівнем життєвого світу, згідно з Ф.Є.Василюком, є складний внутрішньо і важкий ззовні. Дослідник підкреслив, що становлення цього типу життєвого світу як спосіб життєконструювання сприяє зростанню особистісної інтегрованості і спрямоване на реалізацію перш за все не окремих потреб

особистості, а її життєвого задуму в цілому. Новоутвореннями внутрішньо складного і зовні важкого життєвого світу, згідно з Ф.Є.Василюком, є воля і життєтворчість - необхідні умови успішної реалізації життєвого проекту й задуму людини [3].

Важливе значення вивченню волі як необхідної умови життєвого вибору особистості приділяється і в концепції життєвого вчинку В.А.Роменця. Згідно з вченим, основою життєвого вибору і подальшого життєвого вчинку є прийняття людиною життєвого рішення. Процес ухвалення рішення є боротьбою мотивів різного порядку, тобто вибору з декількох варіантів найпривабливішого рішення. Дослідник підкреслив, що в ситуації ухвалення життєвого рішення людина, як правило, робить вибір між значущими для здійснення життєвого задуму екзистенційними мотивами і малозначущими для реалізації життєвого сенсу в майбутньому, проте суб'єктивно привабливими, такими, що відповідають, як правило, потребам гедоністичної спрямованості особистості мотивами сьогодення. Останню групу мотивів В.А.Роменець назвав "спокусою". Глибинне осмислення індивідуумом свого життєвого шляху, власні переконання, а не соціальні стереотипи, як основа життєвого сенсу і цілей, є основою волі, яка дає можливість особистості протистояти спокусі. При цьому дослідник підкреслив, що навіть для людини з високим рівнем особистісного зростання боротьба із спокусою є непростим завданням, оскільки "Людина хоче визначити себе, надати сенс своєму життю, а це означає обмежити себе, оскільки сенс є лише тонкою лінією на безкрайньому полі життя. Спокуса тому і звернена до людської універсальності, прагне її розкрити, втопити у всеблаженстві буття". [8, с. 359-360].

Т.М.Титаренко також підкреслила високу значущість саме екзистенційних мотивів особистості як основи її життєвої спрямованості для успішної реалізації особою власного життєвого проекту, оскільки "Інтенційність базується на смисловій матриці". [12, с. 314]. Основним способом життєконструювання особистості, згідно з дослідницею, є побудова життєвого світу, важливою складовою якої є життєвий простір. Згідно з

Т.М.Титаренко, існують різні типи життєвого простору особистості: егоцентричний, конформний, нормативний, релятивний. Найвищим рівнем життєконструювання особистості є суб'єктний життєвий простір. Він достатньо відкритий через життєву спрямованість "... на інших, їх інтереси, очікування, потреби" [12, с. 70]. У центрі такого простору "... опиняється активний суб'єкт, який бере на себе відповідальність за усе, що відбувається, прагне перетворити самого себе відповідно до значущих цінностей" [12, с. 70].

Таким чином, згідно Т.М.Титаренко, життєтворча активність особистості з суб'єктним життєвим простором і спрямована на здійснення конструктивних змін в житті інших людей, проте в її основі лежить власна система ціннісно-сміслових орієнтацій. Механізмом становлення як ціннісно-сміслового, так і діяльнісно-перетворюючого аспектів життєздійснення людини, за Т.М.Титаренко, є життєвий вибір. Так, згідно з дослідницею, "Життєвий вибір - це передусім зважене, свідоме рішення, яке визначає на майбутнє основну стратегію життєздійснення. Це довільний і вільний акт, який на певний час, на певному етапі життєвого шляху формує напрям подальшого розвитку" [12, с. 323]. В той же час Т. М. Титаренко відмітила, що "Вибір є механізмом смислового регулювання життя, механізмом кардинальної трансформації життєвих сенсів" [12, с. 324].

Таким чином, здійснений аналіз літературних джерел дає можливість констатувати, що в психологічній літературі феномен життєвого шляху людини розглядається як система потенційних можливостей. Індивідуум вибудовує свій життєвий шлях як єдність ряду життєвих ліній в різних модусах життя шляхом вибору однієї можливості з багатьох в ситуаціях життєвого вибору. Життєвий вибір є процесом боротьби мотивів різного порядку. Глибоке осмислення людиною свого життєвого шляху, активізація у неї провідних екзистенціалів буття сприяє продуктивному життєвому вибору і успішній самореалізації. Суб'єктивною моделлю проектування особою життєвого шляху є її життєвий світ. Особливості життєвого світу, у тому числі - життєвого простору

особистості, - відображають успішність проектування життєвого шляху в сьогоденні і його зміст в майбутньому.

Висока соціальна значущість проектування особистістю свого життєвого шляху, складність і багатоаспектність цього феномену в єдності ціннісних орієнтацій, смисложиттєвих когніцій, життєвого світу в цілому, самореалізації життєвого проекту особистості обумовлюють необхідність і перспективи подальшого вивчення цього феномену як складної системної освіти у віковому аспекті, у тому числі в сензитивном періоді - юнацькому віці.